

УДК 378(09)

Кірдан О.Л.

кандидат педагогічних наук, доцент

Кафедра загальної педагогіки, педагогіки вищої школи та управління

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ДОКТОРСЬКИЙ СТУПІНЬ: ВІТЧИЗНЯНІ ТРАДИЦІЇ УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Сьогодні, коли українське суспільство зазнає трансформаційних змін, з новою силою постає проблема змісту й форм вітчизняної системи підготовки й атестації наукових кадрів. Зауважимо, що її необхідно адаптувати до міжнародної практики та демократизувати систему захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів. Однак, у дискусійних публікаціях часто трапляються різні підходи до розуміння суті атестаційних процесів. Це, зрештою, має свою об'єктивну основу, адже науковці ще не достатньо вивчили й оцінили вітчизняний та зарубіжний досвід, його потенційну ефективність та можливість використання у вітчизняній практиці.

За своїм змістом болонський процес є природним етапом практичного здійснення гармонізації чинних систем підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів найвищої кваліфікації на європейському просторі. Цей процес уже розпочався в країнах Західної Європи. До речі, система присудження наукових ступенів у Європі дуже консервативна і формувалася сторіччями. Кожна країна прагне зберегти національні традиції та наукові школи, які виплекала кожна галузь академічної науки. Оцінювання рівня кваліфікації науково-педагогічних працівників, яке є утвердженням їхнього права на виконання кваліфікованої викладацької діяльності на різних посадах у різних країнах, також підлягає гармонізації в ході болонського процесу [1].

Докторський ступінь (doctoral degree) – кваліфікація, визнана міжнародним співтовариством як наукова діяльність високого рівня, з'явився в середньовічній Європі і давав право її власникові викладати в університеті. Історично терміни «магістр» (master) і «доктор» (doctor) були синонімами, проте згодом «доктор» набув більш високого статусу. У ХІХ ст. в університетах запроваджено титул (звання) Почесного доктора (Doctor honoris causa). Таким чином, зараз відрізняють один науковий ступінь – доктор наук, та університетські або академічні ступені – бакалавр, ліценціат, магістр. До іншої категорії належать наукові звання – професора, доцента, приват-доцента, які звичайно надаються органами влади за клопотанням Вчених рад.

На території Російській імперії, до складу якої входила Україна, система атестації науково-педагогічних кадрів зазнала чимало перетворень. Педагогічний корпус університетів, що у ХІХ столітті були засновані на

території підросійської України, складали ординарні та екстраординарні професори, штатні й приват-доценти, ад'юнкти, лектори і вчителі мов.

Першим Університетським статутом (1804 р.), що визначав склад викладачів університету, було введено звання ординарного і екстраординарного професора. Для отримання звання ординарного професора вимагалась наявність вченого ступеню доктора наук, екстраординарного – магістра. Ординарні професори завідували кафедрами, екстраординарні – були членами кафедр. Підвищення екстраординарного в ординарні здійснювалося міністром народної освіти за представленням попечителів учбових округів. Після завершення 25 років педагогічної та наукової діяльності професор мав право претендувати на отримання звання заслуженого [2, с. 563].

Варто зазначити, що університетський статут 1804 року передбачав постійний штат викладачів незалежно від кількості студентів, який включав: 28 професорів, 12 ад'юнктів (асистентів професора), трьох лекторів іноземних (французької, німецької, англійської) мов, трьох учителів (музики, співів, танців).

Згодом, у 1803 р. указом імператора було введено вчений ступінь кандидата наук, а 20 січня 1819 р. затверджено «Положение о производстве в ученые степени», яке стало першим офіційним документом, що регламентував порядок присудження наукових ступенів. Особа, яка бажала отримати ступінь доктора, повинна була володіти глибокими знаннями наук, з яких вона здобувала цей ступінь. Положенням передбачалось три категорії наук (відповідно до числа тогочасних факультетів) – філософські, медичні та юридичні. Для кожної з них вводилися публічні іспити в присутності усіх членів факультету. Вищий ступінь присвоювали лише тому, хто мав попередній. Були визначені й можливі терміни здобуття наукового ступеня. Дійсний студент допускався до складання кандидатського іспиту лише через рік, кандидат до магістерського – через два, магістр до докторського іспиту через три роки.

Склавши усні та письмові іспити, здобувачі наукового ступеня магістра чи доктора повинні були підготувати дисертацію і після схвалення факультетом захистити її публічно. У 1820 р. було введено правило, що особи, які бажать зайняти посаду професора чи ад'юнкта, повинні були мати ступінь доктора чи магістра.

У 1837 р. та 1864 р. були затвержені «Положение об испытаниях на ученые степени» та «Положение об испытаниях на звание действительного студента и на ученые степени». Відповідно до положень передбачався порядок складання іспитів та написання дисертацій на здобуття наукових ступенів. Так, для присудження ступеня кандидата наук необхідною умовою було завершити повний університетський курс (з середнім балом 4,5 за п'ятибальною шкалою оцінок) та надати рукопис кандидатської дисертації, яка рецензувалася одним із професорів відповідної кафедри. Лише при виконанні таких умов, згодом, під керівництвом декана, проводився

колоквіум. Положенням 1844 р. залишено лише три наукових ступеня: кандидат, магістр і доктор та скорочено термін їх здобуття. Магістром тепер можна було стати через один рік після закінчення університету, доктором – ще через рік. Положеннями було передбачено, що вже на рівні факультету приймалось колегіальне рішення, яке затверджувалося радою університету.

Університетським статутом 1863 р. введено посаду доцента. Доцентами називали штатних викладачів, які мали науковий ступінь магістра [3, с. 793]. Звичним для університетів у ХІХ столітті було вчене звання приват-доцента, та згідно університетського статуту мало на меті розширення кола викладачів, здатних читати лекційні курси поряд із професорами та доцентами.

В 1864 р. затверджено нове положення про складання іспиту для отримання наукового ступеня. Було відмінено іспит на ступінь доктора, залишився лише публічний захист дисертації з призначенням не менше двох офіційних опонентів.

Таким чином, до 80-х рр. ХІХ ст. структура наукових ступенів виглядала таким чином: перший науковий ступінь «кандидат» здобували студенти, що закінчили повний курс навчання в університеті з відмінними результатами і написали дослідницький твір за своїм фахом; другий ступінь – «магістр наук» – здобували особи зі ступенем кандидата, які склали іспити й публічно захистили магістерську дисертацію. Для отримання третього наукового ступеня – «доктор наук» – необхідно було, маючи науковий ступінь магістра, публічно захистити докторську дисертацію.

Однак, у 1884 р. новим університетським статутом ступінь кандидата наук було скасовано, натомість затверджено два вчених ступені, а саме: магістра і доктора наук, які проіснували до 1917 р. Отже, ступінь кандидата наук проіснував на території підросійської України з 1803 по 1884 рр., ступені магістра та доктора наук з 1884 до 1918 р.

Таким чином, вчений ступінь доктора залишався і залишається єдиним, основним і незмінним у всьому науковому світі. Так було і є в Європі та в усьому цивілізованому світі, так було на наших землях до повалення більшовиками Української Народної Республіки, до приєднання Західно-українських земель і Буковини до СРСР.

Дипломи доктора філософії, права та інші до 1918 р. видавали у Харківському, Київському св. Володимира та Одеському (Новоросійському) університетах, до 1939 р. – у найстарішому університеті України – Львівському (нині Львівський національний університет імені Івана Франка), до 1941 р. – у Чернівецькому університеті [4].

У жовтні 1918 р. узагалі всі наукові ступені відмінили. Після приходу до влади більшовики ліквідували університети, університетські свободи, повністю ліквідовано університетську систему самоврядування та автономію, викладачів стали готувати «інститути червоної професури».

Лише в січні 1934 р. Рада Народних Комісарів СРСР ухвалою «Про вчені ступені і звання» затвердила наукові ступені «кандидат наук» і «доктор

наук», звання «молодший науковий співробітник» і «старший науковий співробітник» для працівників науково-дослідних структур, «асистент», «доцент» і «професор» – для наукових і науково-педагогічних кадрів. Зміст і статус нового ступеня «кандидат наук», незважаючи на ідентичність назви з першим науковим ступенем дореволюційного періоду, стали якісно іншими, а науковий ступінь «магістр наук» вилучили з обігу.

Таким чином, особливості еволюційного розвитку системи вищої освіти та національної системи підготовки й атестації наукових і науково-педагогічних кадрів найвищої кваліфікації, дає підстави для наступних висновків:

1. Ступінь кандидата наук проіснував в університетах на території підросійської України з 1803 по 1884 рр., а ступені магістра та доктора наук до 1918 р.

2. Для сучасної України характерною є дворівнева архітектура національної моделі системи найвищих наукових ступенів.

3. З нашого погляду, недоцільним є копіювання моделей систем підготовки й атестації наукових і науково-педагогічних кадрів без урахування національної академічної культури і соціальної інфраструктури суспільства. Необхідно розвивати власну систему, яка б відповідала вимогам європейських країн, але робити це не ізольовано від світового та вітчизняного досвіду в цій сфері.

Література:

1. Спільна декларація про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти // Збірка матеріалів «Болонський процес: Погляд на проблему» / Уклад. І.А Новак. – К., 2004. – 236 с.

2. Педагогическая энциклопедия. // Гл. ред. И. А. Каиров. Т.3. – М.: Советская энциклопедия, 1966 – 880 с.

3. Педагогическая энциклопедия. // Гл. ред. И. А. Каиров. Т.2. – М.: Советская энциклопедия, 1966 – 886 с.

4. Лобанова Л.С. Сучасний досвід організації підготовки й атестації наукових і науково-педагогічних кадрів в розвинутих країнах світу / Наук. кер. Б.А. Малицький. - К.: ГП Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. – 56 с